

Marlis Pörtner: *Na osobu zaměřený přístup v práci s lidmi s mentálním postižením a s klienty vyžadujícími trvalou péči*

Praha, Portál 2009, 176 s.

Tématem této odborné publikace je metodologické rozpracování přístupu zaměřeného na osobu, původně využívaného v psychoterapii, do oblasti sociální práce. Cílovou skupinou jsou lidé s mentálním postižením (a to i velmi těžkým) a staří lidé, kteří žijí v zařízeních dlouhodobé péče a jsou nezdůvodnitelně postiženi různými formami demence. Vydání knihy v češtině zcela jistě uvítají poskytovatelé sociálních služeb, kteří se v souvislosti s platností zákona o sociálních službách intenzivně věnují zavádění standardů kvality do praxe.

Zaměření na klienta a přizpůsobení chodu zařízení, včetně struktury a počtu personálu, jejich potřebám, patří mezi nejdůležitější principy zvyšování kvality poskytovaných služeb. V našich podmínkách však není přístupu zaměřenému na osobu věnována náležitá pozornost ani v rámci osnov vzdělávání zaměstnanců přímé péče, ani v praxi (snad kromě metody validace – specifického přístupu při péči o lidi s demencí především Alzheimerova typu, která je jednou z příbuzných koncepcí zaměření na osobu). Neznamená to však, že by v některých zařízeních nebyly patrné snahy o jiné metody práce s klienty, bývají však často intuitivní a poněkud nesystémové. Předložená publikace by tedy mohla mnoha z nich ukázat přinejmenším cestu, chtějí-li kráčet ke skutečné změně přístupu ke klientům napříč celou organizací.

Autorka je curyšská psycholožka a psychoterapeutka, která princip zaměření na osobu rozpracovala na základě dlouholeté spolupráce s různými zařízeními až do praktické metodologie. O velkém zájmu čtenářů svědčí, že jde již o 6. vydání knihy od roku 1996, kdy vyšla poprvé v němčině. Jelikož princip zaměření na osobu není jednorázová záležitost, ale ucelená koncepce,

byla v posledním vydání přidána kapitola o významu vedení a řízení organizace. Prezentované principy se dle autorky „utěšně šíří“ nejen ve Švýcarsku, ale i v Německu a dalších zemích.

Nejde o její první publikaci vydanou v češtině, v roce 2005 vyšla v nakladatelství Portál kniha *Preterapie*, jejíž je spoluautorkou. Preterapii, jako metodě práce zaměřené na osobu s lidmi s nejtěžším postižením, je i v předložené publikaci věnována jedna kapitola.

Celá kniha je členěna do 14 kapitol. Poslední část nad rámec této struktury tvoří dodatek k prezentované koncepci, popisující podstatné aspekty jejího zavádění v praxi jednoho konkrétního zařízení. Formou zprávy se zde seznamujeme s dosavadními zkušenostmi jak z pohledu vedení, tak projektové skupiny i ostatních zaměstnanců. Jednotlivé aspekty koncepce však prolínají celou publikací a jsou v ní uvedeny v podobě šesti tzv. *vodítek* – „heslovitých seznamů podstatných kritérií koncepce“ (s. 8). Tato vodítka mají svůj význam jednak z hlediska celkové orientace, ale především pro uvědomění si, v čem koncepce zaměření na osobu konkrétně spočívá. Velmi užitečné jsou praktické příklady, uváděné téměř ke všem bodům koncepce, které ilustrují, jak může být daný princip uplatňován v praxi.

První dvě kapitoly knihy jsou věnovány jednak vysvětlení užívaných pojmů (Úvod) a také podstatě samotné koncepce zaměření na osobu (O co jde?). „Pracovat se zaměřením na osobu znamená *nevycházet z představ o tom, jací by lidé měli být, nýbrž z toho, jací jsou, a z toho, jaké jsou jejich možnosti*“ (kurzíva v originále; s. 15). To znamená mimo jiné nutnost pečovateli oprosit se od vlastních představ o tom, jaké jsou potřeby jejich klientů. Je potřeba brát v úvahu i celkový kontext, neboť chování svěřených osob ovlivňuje řada souběžně působících faktorů. Nezanedbatelný je také vlastní podíl pečujícího na situaci, který by měl umět rozpoznat a reflektovat. Koncepce zaměření na osobu se opírá o humanistický

pohled na člověka, který vychází z úcty k osobnosti jako takové a zároveň z předpokladu, že „každý člověk je principiálně zaměřený na růst a sebeaktualizaci a má vlastní schopnosti ke změnám a řešení problémů“. Základem koncepce je původně psychotherapeutický směr zaměřený na klienta Carla Rogerse, který jej postupně rozvinul i na práci v dalších oblastech pod pojmem *person-centered approach* (s. 22).

Ve třetí a čtvrté kapitole, které jsou z celé knihy nejobsáhlejší, čtenáře Pörtner podrobně seznamuje se základy jednání a zásadami pro každodenní praxi, tedy prvními dvěma vodítky. Jsou zde vyjmenovány a popsány základní principy přístupu ke klientům, na kterých celá koncepce stojí. V přístupu zaměřeném na osobu jde v zásadě o uplatnění tří základních postojů pečujících, které se dají stručně charakterizovat výstižnými pojmy „vážně, s důvěrou a porozuměním“. Jde zejména o aktivní naslouchání nejen verbálním projevům člověka, nezlehčování jeho vyjádření, akceptace potřeb a přání, možnost volby, podpora svébytnosti (znamenající někdy i to, že se člověk nechová podle představ pracovníků), důraz na vlastní zkušenosti, umožňování přijímat zodpovědnost za sebe sama a spoustu dalších zdánlivě samozřejmých věcí, které při důsledném uplatňování umožňují lidem s postižením nebo v trvalé péči prožívat hodnotu vlastního života a pracovníkům podporovat jejich rozvoj. To, co na první pohled vypadá velice jednoduše, je otázkou *koncepčního přístupu* v zařízeních se všemi atributy, jako je podpora vedení, motivace zaměstnanců a rovněž jejich cílené vzdělávání. Více než o cokoli jiného jde při realizaci koncepce v praxi o *změnu myšlení personálu při péči o svěřené osoby*, což bývá dlouhodobý, a v některých případech velmi složitý, proces. Důslednost při zavádění koncepce představuje jeden z podstatných předpokladů jejího úspěšného zavádění do praxe. Odměnou je však ve všech případech (autorka dokládá četné konkrétní příklady ze zkušenosti) zlepšení

kvality života obyvatel zařízení a uspokojivější a příjemnější práce pečujících osob.

Pátá kapitola upozorňuje na specifika péče o lidi s mentálním postižením v rámci koncepce zaměřením na osobu. Ta se týká nejen postoje k mentálnímu postižení jako takovému, ale rovněž nutnosti sblížení těchto lidí s vlastním prožíváním, podněcování a podpory k vlastním impulzům, oblast partnerského vztahu a sexuálního života nevyjímaje.

Následující dvě kapitoly (6 a 7) obsahují požadavky, jaké práce se zaměřením na osobu klade na samotné pečovatele, ale i na instituci jako celek. Nároky na pečovatele nejsou v zásadě nové, ale zdůrazňují se jiné priority. *Nejde zdaleka o to, aby pečovatel něco „udělal“, ale aby něco „umožnil“ lidem, o něž pečuje.* Tento přístup předpokládá především schopnost „odpoutat se od vlastních představ“ (...) „akceptovat jinou volbu“ (...) a přenechat druhému odpovědnost (s. 85). Nezbytným předpokladem je schopnost vcítění (empatie), ale rovněž kongruence, ke které patří sebereflexe především vzhledem k rozpoznání vlastního podílu na situaci a ochotě změnit ho. Rozpoznávat vlastní podíl, a to jak v každodenním životě, tak v osobní sféře, se považuje v přístupu pečovatelů za jeden z vůdčích principů, proto je mu věnováno samostatné vodítko (Vodítka 3, s. 62). K sebereflexi zaměřené na určitou situaci má pak pečovatelům pomoci jednoduchý formulář (viz Vodítka 4, s. 86). Ve vztahu k organizaci se zde prezentuje koncepce jako nástroj řízení, který jednak poskytuje zaměstnancům základní rámec pro uplatnění koncepce v každodenní praxi a vedoucím zaměstnancům umožňuje posoudit kvalitu jejich práce. K ověření postupu slouží Vodítka 5 a 6 (s. 96 a 97), obsahující příklady kritérií kvality práce v souvislosti s popsányými základy jednání a zásadami pro každodenní praxi.

Principy zaměřením na osobu lze s úspěchem využít i při péči o lidi s postižením v rodině (viz kapitola 8). Je však potřeba

zohlednit rozdílné podmínky, neboť v rodině na rozdíl od instituce jsou ve hře potřeby všech jejích členů, větší vzájemná emocionální závislost apod.

Kapitola 9 se věnuje metodě preterapie Garryho Proutyho, prostřednictvím které lze pracovat i s lidmi, kteří jsou z různých důvodů (dlouhodobá hospitalizace, závažné psychické onemocnění apod.) obvykle označováni jako neschopní kontaktu a komunikace. Základním způsobem práce je zde „stavění mostu do klientova světa“, pro který se využívá pojem „to bridge in“ (s. 116). Spočívá v pěti různých způsobech navázání kontaktu, tzv. *kontaktních reflexích*, jejichž smyslem je „uvést klienta do vztahu s realitou, se sebou samým a s druhými“. Sám autor konceptu uvádí, že jde o „... jednoduchý způsob, ale těžké umění“, jehož základním principem je „postoj zaměřený na osobu, ochota a schopnost vcítit se do klientova světa a opatrně, v jeho rytmu, jej doprovázet v jeho vývojových krocích, možná sotva patrných“ (s. 120). Rozlišování těch nejjemnějších nuancí ve zlepšení situace vyžaduje od pečujících vysokou míru trpělivosti a empatie a je přitom nutné brát klienta vážně.

V kapitole 10 se můžeme přesvědčit, že koncepce zaměření na osobu má univerzálnější charakter, než je práce s lidmi s mentálním postižením nebo klienty vyžadujícími trvalou péči. Autorka zde předkládá konkrétní příklady z jiných profesních oblastí, např. při péči o děti z dětského domova nebo psychiatrickými pacienty, a dokonce i z oblasti práce s odlišnými kulturami v rámci sociální práce a humanitární pomoci v Jižní Africe.

Jedenáctá kapitola je věnována příbuzným koncepcím, které jsou využívány v oblasti nemocenské péče a péče o lidi s demencí (např. již zmíněná validace). Kapitola č. 12 s názvem „Beznadějný případ“ ukazuje, že i ve zdánlivě neřešitelných situacích lze koncepci zaměření na osobu s úspěchem využít pro zlepšení kvality života člověka s velmi těžkým postižením a rov-

něž zlepšení práce pečujících osob. Správná aplikace koncepce zaměření na osobu do praxe se neobejde bez dalšího vzdělávání zaměstnanců (ať interního, nebo externího) a jejich patřičné podpory. Při realizaci představené koncepce nejde dle autorky v první řadě o finanční prostředky (i když prostředky na vzdělávání zaměstnanců a supervizi nejsou v našich podmínkách zanedbatelné), ale o *zvolení priorit*. Tyto aspekty autorka rozebírá v posledních dvou kapitolách knihy (13 a 14), po kterých následuje dodatek o využití koncepce v každodenním životě jedné instituce.

V knize se vyskytuje několik gramatických chyb a překlepů (s. 80, 125, 139), které však nikterak nesnižují obsah ani kvalitu textu. Také samotný překlad je možno označit za velmi zdařilý. Jen z hlediska užívaných termínů musíme upozornit na dnes již nepoužívaný pojem „domov důchodců“, který byl zákonem o sociálních službách nahrazen vlídnějším termínem „domov pro seniory“. Také označení „osoba s duševním postižením“ se u psychicky nemocných osob v praxi neužívá, za přijatelnější se považuje pojem „osoba s duševním onemocněním“. Z hlediska celkové orientace v knize bych doporučila očíslovat jednotlivé kapitoly i v obsahu (číslování kapitol je uvedeno pouze v textu knihy).

Všechny v knize popsané principy tvoří základ individualizace péče, jejíž naplnění je nejobtížnější právě v pobytových zařízeních sociálních služeb. Zároveň je uplatňování těchto principů v praxi nejlepší cestou k poskytování kvalitní služby, kterou v obecné rovině definují standardy kvality sociálních služeb. Pracovníkům však často v praxi chybí právě konkrétní vodítka, o která by se mohli při péči opřít. V tom může kniha sehrát důležitou roli, nicméně bez přijetí celkové koncepce zaměření na osobu v zařízení se bude dařit zavádět principy do praxe jen velmi obtížně. To znamená jednoznačný požadavek podpory vedení, které by koncepci prosazovalo jak uvnitř organizace, tak navenek – vůči

zřizovateli, rodinným příslušníkům apod., supervize zaměstnanců (autorka se v knize přiklání spíše k pojmu „praktický doprovod“, a to s ohledem na původní význam slova supervize – dohled nebo kontrola) a jejich cíleného vzdělávání včetně rozvoje specifických dovedností správného naslouchání, vciťování se a práce sama se sebou, které se v základních kurzech opomíjí.

V této souvislosti je rovněž třeba upozornit na skutečnost, že ne všichni zaměstnanci přímé péče budou moci s knihou pracovat sami, což autorka předpokládá. I když je psána srozumitelně a prokládána mnoha praktickými příklady, vyžaduje celkové pochopení všech souvislostí přece jen určitý stupeň poznání – jak z metodologie sociální práce, tak z oblasti řízení organizace. To lze explicitně předpokládat jen u některých kategorií zaměstnanců přímé péče. Publikace jako praktický pomocník je tedy vhodná především pro pracovníky, kteří mají v organizaci na starosti zavádění standardů kvality do praxe, především sociální pracovníky. Mohou být těmi, kteří budou přístupy zaměřené na osobu v zařízeních iniciovat a propagovat. Pro ostatní zaměstnance přímé péče (provádějící přímou obslužnou a ošetrovatelskou péči) bude její přímé využití možné právě až po patřičném proškolení.

Celkově je však knihu možno hodnotit jako velmi užitečnou pomůcku pro konkrétní zařízení, která mají zájem na realizaci skutečné změny přístupu k uživatelům. Pro ně může být důležitým vodítkem, jak co nejlépe poznat prožívání a pochopit potřeby jejich obyvatel a pomoci jim společně s nimi vytvářet prostředí, ve kterém se budou cítit dobře obě skupiny – jak obyvatelé, tak zaměstnanci. Popsané konkrétní základy a zásady jednání je však nutné brát především jako orientační východiska. V praxi musíme zohlednit zásadní skutečnost, že žádná koncepce nemůže být uplatňována mechanicky, ale vždy pouze v kontextu daného zařízení a jeho obyvatel.

Ingrid Štegmannová

Miloš Havelka: *Ideje – dějiny – společnost. Studie k historické sociologii vědění*

Praha, Centrum pro studium demokracie a kultury 2010, 414 s.

Miloš Havelka je české odborné veřejnosti znám především jako sociolog, filosof a historik zabývající se dějinami idejí, zejména ve vztahu k novodobé české historii, a rovněž teoretickými otázkami historického bádání. Mezi jeho pracemi je třeba zmínit rozsahem nevelkou, avšak významnou monografii *Dějiny a smysl* (Praha: Lidové noviny 2002) k problematice sporu o smysl českých dějin a české národní identity. Havelka je též editorem dvousvazkového souboru textů k tzv. české otázce *Spor o smysl českých dějin 1895–1938* (Praha: Torst 1995) a *Spor o smysl českých dějin 2, 1938–1989* (Praha: Torst 2006). V díle shrnuje statě k této problematice vzniklé od konce 19. století do roku 1989 a nabízí rozsáhlý materiál, jež lze vnímat jako pramen k „metahistorii“ českého historického, filosofického a politického myšlení daného období. Nejen českým sociologům je Havelka znám rovněž jako editor prací Maxe Webera (*Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikymen 1998). A jsou to zejména Weberovy teze, o něž Havelka po teoretické stránce opírá své práce.

Máme-li stručně a co možná nejobjektivněji charakterizovat Havelkovo teoreticko-metodologické zázemí, lze říci, že jeho práce stojí na pomezí historie, historické sociologie či historické sociologie vědění, historické antropologie a dějin mentalit. V tomto ohledu můžeme považovat Havelkovu badatelskou práci v českém prostředí za průkopnickou. Není náhodou, že na samém začátku Havelkovy nejnovější knihy *Ideje – dějiny – společnost* najdeme jako motto citát Petera Burkeho, začínající jednoznačným konstatováním: „Mezi historiky a sociology nevládnou vždy dobré sousedské vztahy“ (s. 5).

Burkeho tvrzení může autor této recenze ostatně potvrdit z vlastní zkušenosti: přestože se mu dostalo vzdělání v oboru